

REVOLUCIONARNI ZAČECI PRVOGA PROFESIONALNOG KAZALIŠTA U POVIJESTI ZADRA

Tihomil Maštrović

Osnovna karakteristika kazališnog života u Zadru XIX i početka XX stoljeća jest nepostojanje profesionalnog hrvatskog glumišta za koje je bilo inicijativā ali je njegovo osnivanje svjesno, i na sve načine, onemogućivano od iredentističkih snaga koje, ipak, nisu mogle spriječiti razvijenu amatersku kazališnu djelatnost na hrvatskom jeziku u Zadru. S druge strane talijanski kazališni život u Zadru neobično je bogat i raznovrstan premda također bez profesionalne glumačke družine. Glavna mu je značajka obilje scenskog prostora kojim je raspolagao i redovita gostovanja talijanskih dramskih i opernih družina, među kojima je bilo i izuzetno kvalitetnih grupa. U doba narodnog preporoda kada su u Splitu i Šibeniku građene nacionalne kazališne zgrade Zadru je — kao glavnom gradu ondašnje austro-ugarske Dalmacije — to bilo onemogućeno jer se nije dopuštalo da gradska uprava prijede u ruke narodne svijesti. Zbog istih političkih ciljeva autonomaška kazališna uprava »Teatra Verdi« sustavno onemogućava iznajmljivanje kazališne zgrade hrvatskim kazališnim umjetnicima bilo da je to gostovanje drame i opere Hrvatskog narodnog kazališta iz Zagreba, bilo da se radi o predstavama zadarskih kazališnih amatera, bilo da su to gostovanja putujućih kazališnih družina, hrvatskih ili srpskih, ili pojedinačni nastupi istaknutih hrvatskih umjetnika, glumaca i pjevača iz Zagreba. Jednostavno se nije htjelo dopustiti da se s

kazališne pozornice čuje hrvatska riječ i da se na taj način još jednom afirmira slavenski karakter grada. Takva se politika u Zadru dosljedno provodila punih 150 godina!¹

Planirana izgradnja hrvatskog kazališta u Zadru 1914. godine, koje bi redovito pružalo gostoprимstvo drami i operi zagrebačkog kazališta i bilo poticaj i osnova stvaranju hrvatskog glumišnog profesionalizma, za izgradnju kojega su već dobrovoljnim priložima građana i hrvatskih društava i ustanova bila prikupljena sredstva, spriječena je početkom prvog svjetskog rata te kasnijim političkim događajima, a naročito sramnim Rapalskim ugovorom 1920. godine kojim je Zadar politički i teritorijalno predan Italiji.²

Za vrijeme talijanske aneksije u Zadru prestaje sva hrvatska kulturna djelatnost, pa tako i kazališni rad.

Začetke hrvatskog kazališnog života u Zadru, nakon više od dva decenija mrtvila, bilježimo nakon vojničkog i političkog sloma Italije. U mjestu Veli Iž na otoku Ižu formirana je potkraj 1943. godine diletantska družina koja usred ratnog vihora daje predstave u svom sjedištu, u Malom Ižu i na Ravi.³ Zašto se družina osnovala baš u Velom Ižu, valja potražiti i u činjenici da je amaterizam na Ižu imao stanovitu tradiciju jer je i prije rata, u okviru djelatnosti kulturno-prosvjetnog društva »Sloga« postojala dramska družina.⁴ Članovi te družine su nastavili djelatnost i u ratnim uvjetima a članstvo joj se proširivalo mnogim naprednim omladincima. Također ne treba smetnuti s uma da je otok Iž bio jedan od najistaknutijih antifašističkih i revolucionarnih punktova na širem zadarskom području, pa je stvorena politička klima bila pogodna i za ovakvu djelatnost. Voditelj iške kazališne družine bio je Ivo Sutlović, a članovi su joj bili: Rudi Brčić, Luiga Brčić, Marijan Josip Bepo, Marija Konatić, Božidar Bare Cvitanović, Ivo Sutlović, Marija Cvitanović, Marija Milić, Ines Sutlović, Ivo Cvitanović, Venco Skorlić. Družina je uglavnom izvodila skečeve, npr., »Mušica« u kojoj su igrali Ivo Sutlović i Marija Konatić, zatim prizore iz ratne tematike a imala je i svoj pjevački zbor.⁵

U ožujku 1944. na zadarskom je području gostovala Kazališna družina Okružnog NOO Šibenik, stvarajući pogodnu klimu za osnivanje slične zadarske družine. Prve korake poduzeo je Okružni NOO Zadar, koji je tada imao sjedište u Žmanu na Dugom otoku, odlučivši da se Rudi Martinov iz Ugljana odredi za člana šibenske kazališne družine, upravo

u vrijeme njihova gostovanja u Žmanu, s jedne strane zato što zadarska kazališna družina još nije bila formirana i s druge da se Martinov uvježba sa šibenskom družinom kako bi svojim iskustvom pridonio kvaliteti buduće zadarske kazališne družine čije osnivanje je bilo u toku. Sa šibenskom družinom Martinov je gostovao u mjestima na Dugom otoku i u Velom Ižu 7. svibnja 1944.⁶

Koncem svibnja, odnosno početkom lipnja iška omladinska diletant-ska grupa prelazi u Žman gdje je 5. lipnja 1944. godine formirana Kazališna družina Okružnog NOO Zadar. To je datum nastanka prve prave partizanske kazališne družine na zadarskom području čiji nukleus su činili omladinci, kazališni amateri iz Velog Iža. Sjedište družine je bilo u Žmanu gdje su davali priredbe u prostorijama mjesne čitaonice, a gostovali su u Zaglavu, Salima, Dragovama, Božavi, Silbi, Istu... Tada se družini priključio Rudi Martinov s određenim iskustvom u radu partizanske družine, pristupili su joj i omladinci iz Preka Šimeto Bačić i Nikola Nižić; iz Lukorana Ivan Čaće Rončević, Bepo Bačić Viste i Marko Ivetić; iz Silbe omladinke Jozica Visković i Katica Turina, te iz Zaglava Zorka Lordanić koja je vršila dužnost kuharice. Družina je ukupno imala sedam ženskih i deset muških članova.⁷ Umjetnički rukovoditelj družine bio je Marijo Padelin, a vojni i politički bio je kraće vrijeme Ivo Sutlović, a poslije Vinko Sutlović. Ivo Sutlović je preuzeo vođenje skojevske grupe koja je djelovala u sastavu družine.⁸ Za ansambl se brinuo i svestrano mu pomagao tajnik Kotarskog NOO Preka Valentin Gregov. Padelin je u Žman došao s biogradskog područja u travnju 1944, i među prvim zadacima povjereno mu je umjetničko vođenje kazališne družine. Prisjeća se da je družina u početku nazivana *propagandna grupa*, a kasnije *Glumačka grupa Okružnog NOO-a Zadar*. Scenski inventar družine bio je siromašan; nešto malo rekvizita donijeli su sa sobom iški omladinci, a od glazbenih instrumenata posjedovali su harmoniku (svirao ju je Mario Padelin), gitaru i trubu.⁹

Zadarska partizanska kazališna družina formirana je doista u ratnoj atmosferi, u vrtlogu borbe. Završne pripreme za njeno osnivanje započele su koncem svibnja 1944. u Zaglavu na Dugom otoku ali su ometene iznenadnim njemačkim napadom na otok. Sve su se partizanske grupacije i ustanove morale povući pred nadmoćnim snagama okupatora, neki su se članovi družine povukli na obližnje otoke (Iž, Rava) a Padelin se povukao na Vis dok njemačka ofenziva nije prošla. Već nakon deset dana svi

su se ponovo okupili u Žmanu i 5. lipnja definitivno formirali kazališnu družinu.¹⁰ Gotovo da nema mjesta u zadarskom arhipelagu gdje družina nije gostovala. Davali su skečeve, aktovke (najčešće Nušičeve), recitacije, pjevali su partizanske pjesme, engleske patriotske pjesme, ruske borbene narodne... Priredbe su započinjali s himnom »Lijepa naša domovino« a završavali sa »Hej Slaveni«. Scena na kojoj su nastupali uvijek je bila vrlo jednostavna; u prostoriji gdje su nastupali, najčešće to je bilo dvorana mjesne čitaonice, podignut je drveni podij za pozornicu na kojoj jedva da je bilo scenskih rekvizita, a pred kojom je bio rastegnut provizorni zastor sačinjen obično od plahta ili deka. Putujući iz mjesta u mjesto družina se morala često probijati kroz pomorsku blokadu neprijatelja, te su se mnoge priredbe održavale uz osiguranje vojske, a nekoliko je puta družina bila napadnuta te aktivno sudjelovala u borbi.¹¹ Članove družine uza sve drugo krasila je i hrabrost. Tako su npr. držali predstavu u Lukoranu u školi punoj svijeta dok su se Nijemci nalazili u Preku (obližnjem nekoliko kilometara udaljenom mjestu gdje je bio jaki njemački garnizon). Nakon predstave družina se povukla u udaljenije mjesto Ugljan da ne bi bila napadnuta od okupatora tijekom noći. Glumci su često nastupali na pozornici s nabijenom puškom ili pištoljem koji su im služili i kao scenski rekvizit kod izvođenja komada s ratnom tematikom ali i kao sredstvo obrane u slučaju neprijateljskog napada.¹²

U kolovozu 1944. Okružni NOO Zadar šalje Marija Padelina na Vis, ovaj put da bi pri Kazalištu narodnog oslobođenja Dalmacije prošao neformalni tečaj za rukovoditelje partizanskih kazališnih grupa. Neposredne instrukcije dali su mu Ivo Tijardović i Silvije Bombardelli. Nakon dva tjedna Padelin se vraća u Žman, donijevši sa sobom stanovitu količinu recitatorskih i dramskih tekstova u svoju družinu koja je za vrijeme njegova izbjivanja boravila na kopnu, u biogradskoj okolici, gdje je dala nekoliko predstava (Biograd, Tinj, Raštane i dr.). Njihove pjesme i predstave bili su sastavni dio mnogih političkih mitinga.

Svojim priredbama glumačka grupa je sudjelovala i na svim važnijim skupovima i manifestacijama NOB-a na sjevernodalmatinskom otočju. Tako je npr. dala priredbu za polaznike Kurza za radio-telegrafiste u Dragovama na Dugom otoku.¹³ 4. i 5. listopada 1944. u Salima održana je Prva konferencija JNOF za okrug Zadar, a svečani dio konferencije završen je priredbom koju je izvela, kako izvještava »Glasnik bratstva«, »Kazališna družina — Zadar«.¹⁴

Družina 30. listopada preko Neviđana na otoku Pašmanu prelazi na kopno u selo Krmčinu i odatle u pozadinu zadarsko-biogradskog područja. Upravo pri tome prelaženju na kopno saznaju, uz neopisivo veselje, da su se Nijemci povukli iz Zadra. Glumci s još većim elanom nastavljaju sa svojim planom nastupa pa su 1. studenog dali jednu priredbu u Polači, a 2. studenog dvije priredbe u Zemuniku. Družinu je na tim nastupima pratio vod vojnika a nakon predstave obično se agitiralo za sudjelovanje u narodnooslobodilačkoj borbi. U Zemuniku se grupi pridružio i Božo Ganza. Tada iz oslobođenog Zadra dobivaju naređenje da hitno dođu u grad. Rudi Martinov i Šimeto Bačić su kao prethodnica grupe otišli u Zadar da družini potraže smještaj u porušenom ali konačno slobodnom gradu. Smjestili su se u »Vili Šega« na Brodarici. Dolaskom u Zadar grupa se i brojčano popunila; pristupili su joj novi članovi: iz Stanova — Josip Gazić Mime, Marija Dukić-Brčić, Helena Dukić, Rita Perinović, Bibi Perinović; iz Arbanasa Josip Duka i Mario Duka; iz Zadra Josip Špralja.¹⁵

Došavši u Zadar zajedno s oslobodiocima družina zatječe, nakon više od 80 bombardiranja, srušeni grad, dolazi u jednu etnički razdrmanu sredinu u kojoj je donedavno bilo snažno prisutno talijansko kulturno djelovanje i utjecaj, dolazi s naprednim političkim i socijalnim gledanjima i sa čvrstom odlučnošću da konačno i definitivno ovaj toliko napaćeni i nasilno obnarođivani grad bude vraćen u krilo matice domovine Hrvatske i Jugoslavije. Tom svjetlom cilju podređuju i svoje kulturno djelovanje, a težili su mu jednako boreći se s puškom u ruci, kao i progovarajući glasom slobode, glasom klasnog i nacionalnog oslobođenja sa svoje partizanske kazališne pozornice.

Svoju djelatnost u novim uvjetima družina razvija u dva smjera, dramskom i glazbenom. Prvim je rukovodio prof. Šime Dunatov,¹⁶ a drugim najprije Šime Dešpalj, a kasnije Josip Relja. Mijenja se i naziv družine u *Okružno kazalište Zadar*.¹⁷ Narodna vlast je nastojala da se stvori jedna snažnija kulturna ustanova koja bi bila žarište kulturnog i umjetničkog djelovanja cijelog područja, pa se premda u teškim prilikama i uz velika odricanja svestrano pomaže i potiče razvoj kazališta u Zadru. Entuzijazma za rad u Okružnom kazalištu nije nedostajalo a značajno stručno pojačanje bio je dolazak prof. Dunatova s predratnim redateljskim iskustvom na mjesto rukovoditelja dramsko-recitatorske sekcije, te Dešpalja sa zavidnom glazbenom kulturom za voditelja glazbene sekcije. Cjelokupno umjetničko rukovodstvo predvodio je i dalje Mario Padelin.

Svoj prvi nastup u Zadru kazališni ansambl ima na svečanoj akademiji u povodu proslave prve godišnjice II zasjedanja AVNOJ-a 29. studenog 1944. na improviziranoj pozornici u tzv. Turskim kućama, dakle nepunih mjesec dana nakon oslobođenja Zadra.¹⁸ Na prvoj umjetničkoj priredbi u slobodnom Zadru Mario Padelin je održao govor u kojemu je naglasio da je svjestan skromnih umjetničkih vrijednosti svoje kazališne grupe, to više jer nastupa pred publikom izvježbanog kazališnog ukusa pred kojom su nastupale neusporedivo kvalitetnije talijanske dramske i operne družine ali je iznad svega istakao da on sada njima govori hrvatskim jezikom i da je činjenica što je narodni jezik, nasilno protjeran i osporavan u Zadru, konačno vraćen u grad — historijski događaj.¹⁹

Slijede brojne priredbe. 3. prosinca na velikoj proslavi pripojenja Zadra Hrvatskoj kada su s »bogatim i raznolikim programom« nastupile kazališne družine Zadar, Šibenik i Diletantska grupa XIX divizije, a kojoj je prisustvovalo preko 1.500 osoba.²⁰ Družina sudjeluje i na komemorativnoj akademiji u spomen V. I. Lenjina 21. siječnja 1945. kada je nakon prigodnog referata Vinka Sutlovića izveden recital »Poema o Lenjinu« od Majakovskog u režiji Š. Dunatova i dramsko-glazbena slika (opereta) na tekst »Marice divojko« u obradi i režiji prof. Dunatova. Nastupili su Joso Špralja tenor i sopran Marija Dukić-Brčić uz pratnju mješovitog zbora i manjeg glazbenog sastava.²¹ Scenografiju su postavili Bruno Zuzzi i Šime Dunatov. Tada je prvi put javno na jednoj priredbi nastupio, svirajući glasovir, istaknimo to kao zanimljivost, danas poznati dirigent i skladatelj, onda sedmogodišnjak Pavle Dešpalj, a sopranistica Marija Dukić-Brčić postala je kasnije stalna članica opere Hrvatskog narodnog kazališta u Zagrebu. Također i Joso Špralja je danas, recimo i to, poznati glazbeni i likovni umjetnik koji djeluje u Kanadi.

Slijedi nastup na svečanoj akademiji povodom godišnjice mučeničke smrti Matije Gupca, i to u prostorijama bivše vojarne »Kadorna«,²² a u proljeće 1945. zadarska kazališna družina gostuje na otoku Ugljanu, u Sutomišćici, Preku i Kukljici gdje izvodi igrokaz u jednom činu »Svjetski rat«, da bi potom s istom predstavom gostovala u Murvici, Biogradu n/m i u Pakoštanima.²³

Sazrijevali su uvjeti za profesionalizaciju postojeće kazališne družine i za otvaranje kazališne institucije kojim činom bi prestala postojati tadašnja partizanska kazališna družina. Nakon rekapitulacije njezina ratnog puta i njenom ulogom odmah po oslobođenju Zadra možemo zaklju-

čiti: ono što zadarsku partizansku kazališnu družinu čini u nečemu različitom od ostalih sličnih družina jest činjenica da njezin rad, uz elemente propagiranja klasne i revolucionarne borbe naših naroda i stanovite inovacije u kazališnim traženjima u odnosu na dotadašnje građansko kazalište, sadrži i nekoliko bitno drugačijih komponenti. Specifičan cilj družine je bio da u otuđen grad Zadar vrati hrvatsku riječ preko kazališnih dasaka gdje ona nikada nije slobodno odzvanjala i da afirmira kazališnu umjetnost na narodnom jeziku tamo gdje je ona bila stoljećima proganjana. Taj historijski cilj je oslobođenjem Zadra i realiziran, a družina časno ispunila svoju misiju.

Vratimo se, međutim, još jednom obliku kazališnog života na zadarskom području u ratno doba. Osim Kazališne družine Okružnog NOO-a Zadar na zadarskom području za vrijeme rata djelovalo je još nekoliko partizanskih družina koje su svojim radom značajno obogatile kulturnu aktivnost na oslobođenom ili poluoslobođenom teritoriju pridonijevši na određen način da se hrvatski kazališni život u Zadru poslije oslobođenja ojača i snažnije razvije.

Najprisutnija je bila Kazališna družina Okružnog NOO-a Šibenik. Osnovana 13. siječnja 1944. u Bjelinu (Bukovica) ona je već u ožujku došla na zadarsko područje. Početkom travnja 1944. družina je gostovala na području kotara Preko gdje je održala 18 priredbi u 12 mjesta. »Glasnik bratstva«, organ Okružnog NOO-a Zadar, ovako ocjenjuje djelatnost šibenske družine: »Kontaktom najširih narodnih slojeva sa ovakovim kulturnim priredbama omogućava se na pristupačan i otvoren način djelotvorno prosvjetljivanje narodnih masa, a time i probuđen interes za direktno sudjelovanje u rješavanju vlastitih pitanja. Isto tako, ovakovim propagandno-kulturnim izvedbama obogaćuje se i iskustvo narodnih kulturnih potreba — jer narodne mase svojim sudjelovanjem i aktivnim zalaganjem pospješuju daljnji razvitak, jedne prave narodne kulture.«²⁴

Šibenska družina je svoje priredbe davala u svim mjestima Dugog otoka, kao i na otocima Molatu, Olibu, Silbi, Istu, Ravi. Nakon njihova gostovanja na Ižu 7. svibnja 1944. iška diletantska grupa definitivno donosi odluku da ode partizanima na Dugi otok gdje je mjesec dana kasnije formirana zadarska kazališna družina. Šibenskoj družini je, kako rekosmo, zadarski NOO dodijelio Rudija Martinova koji se imao uvježbati sa šibenskim glumcima kako bi kasnije svoja iskustva prenio u zadarsku družinu. Možemo slobodno ustvrditi da su Šibenčani pomogli i ubrzali formiranje Kazališne družine Okružnog NOO-a Zadar. Nakon boravka na

zadarskom otočju šibenska družina prelazi u zaleđe Zadra pa tako 15. listopada 1944. sudjeluje na proslavi godišnjice osnivanja XIX sjevernodalmatinske divizije u Benkovcu, a nakon toga nastupa i u drugim mjestima Ravnih kotara i Bukovice. U godinu dana djelovanja na šibenskom i zadarskom području družina je dala ukupno 101 priredbu, a sudjelovala je i u zajedničkim priredbama s kazališnom družinom ZAVNOH-a nakon oslobođenja Šibenika. Na repertoaru je imala oko 70 borbenih i narodnih pjesama, oko 25 solo i zbornih recitacija, te petnaestak skečeva i jednočinki.²⁵ 3. studenog 1944. zajedno s partizanskim jedinicama koje su oslobodile Šibenik u grad ulazi i Kazališna družina Okružnog NOO-a Šibenik.²⁶ I nakon oslobođenja šibenska je družina gost na zadarskom području; 3. prosinca 1944. sudjeluje u Zadru na velikoj proslavi pripojenja Zadra Hrvatskoj,²⁷ a 7, 9. i 10. prosinca održava u tzv. Turskim kućama tri raznolike i bogate priredbe ispunjene partizanskim pjesmama, zbornim recitacijama i kazališnim komadima. Lokalne novine informiraju da su »dugotrajno odobravanje i pljesak od preko dvije tisuće posjetilaca obilno nagradili trud i skladnu uvježbanost izvedenog programa.«²⁸

Družine s riječkog područja također su dolazile na zadarsko otočje koje je u vojnom pogledu ipak bilo relativno miran i velik prostor. Formirana u srpnju 1944. od tri manje družine u jednu Primorsko-goransku kazališnu družinu »Ivan Goran Kovačić«,²⁹ nakon niza gostovanja u svim većim mjestima Gorskog kotara, družina odlazi na gostovanje u Dalmaciju. Prije odlaska posebna pažnja posvećena je scenskom inventaru: »Uređeni su praktikabli, stilizirane kulise s pomoću obojenih letava. Grupa je imala 4 kompletna zastora u osnovnim bojama; žute, crvene i plave. Zavjese su bile od padobranske svile, pa kad je kiša padala, ako su glumci glumili pod žutim zastorom znali su požutjeti od boje.«³⁰ Sredinom studenog 1944. družina najprije dolazi na otok Ist. Tamo je izvela 14 priredbi za vojsku i narod. Na Istu se u to doba nalazi engleska vojna misija pred kojom se izvodi specijalno pripremljen program. Tu su čak došli i do agregata pa je rasvijeta pozornice, kojom je rukovodio Franjo Manestar, bila kompletnije uređena. Grupa je priređivala koncerte i književne večeri. Pjevački zbor koji je uz pomoć harmonike uvježbao Ivica Braco Matejčić, na čelu s dirigentom Matom Ružićem pjevao je boračke pjesme prema notama što su ih dobivali od ZAVNOH-a. Na književnim večerima članovi družine recitirali su pjesme boraca pjesnika Vladimira Nazora, Oskara Daviča, Nikole Polića, Drage Gervaisa i Jure Franičevića.³¹ Već prije odlaska u Dalmaciju družina je uvježbala drame; »Dosta je čeka-

nja« Jože Gregorina, »Teški časovi« Mateja Bora (u prijevodu Ivana Cunta, člana družine) te Apihovu zbornu recitaciju »Dolazi crvena armija«. Premda stalno u pokretu riječka kazališna družina našla je vremena da za vrijeme gostovanja u Dalmaciji uvježba još jedno dramsko djelo: »Jazavca pred sudom« Petra Kočića.³²

Poslije Ista i Oliba družina stiže u Zadar, gdje od 10. siječnja 1945. daje predstave na već uređenoj stalnoj gradskoj pozornici u tzv. Turskim kućama koje je posjetilo oko 15.000 građana. Iz Zadra kazališna grupa »Ivan Goran Kovačić« odlazi najprije u Zemunik nastupivši s dvije predstave namijenjene našim avijatičarima, zatim u Šibenik, gdje je izvela također dvije predstave,³³ da bi se nakon oslobođenja Sjevernog primorja vratila u svoj kraj.³⁴

U Znanstvenoj biblioteci u Zadru čuvaju se neki plakati s gostovanja »Primorsko-goranske kazališne družine I. G. Kovačić«, i to za izvedbu »drame u dva čina iz NOB-e« Jože Gregorina »Dosta je čekanja« koja je igrana 11, 12. i 13. veljače 1945. u režiji Alfonsa Margetića, i za izvedbu 10. i 11. ožujka 1945. satirične komedije Branislava Nušića »Vlast« u režiji Ivana Cunta i inscenaciji R. Dorčića. Zanimljivi su, nastavno na ove predstave, i specijalni oglasi Komande grada Zadra kojima se u povodu priredbi koje daje »Primorska kazališna grupa« dozvoljava građanima slobodno kretanje po gradu do 23 sata za predstavu od 11. veljače, odnosno 1 sat u noći za predstavu od 13. veljače jer je poslije potonje organiziran ples. I možda baš ova dva mala oglasa koja je potpisao komandant grada major Šime Ivas, najrječitije govore o ratnoj atmosferi, premda u već oslobođenom gradu, ali ne i zemlji, u kojoj su kazališni umjetnici NOB-a djelovali i umjetnički stvarali.

Jedna druga kazališna družina iz primorsko-goranske regije, družina »Otokar Keršovani«, kada su u studenom 1944. prilike za njen opstanak postale teške odlučuje da se održi i ojača tako što će se povući na slobodno područje. Prema planu povlačenja jedan se dio družine trebao prebaciti morskim putem na Olib a drugi dio preći preko Gorskog kotara za Primorje. (Izvještaj Okružnog NOO-a za Istru od 3. ožujka 1945. donosi vijest o odlasku članova kazališne družine »Otokar Keršovani« u Gorski kotar i Olib.) Manji dio družine otišao je zaista na Olib, i tamo ojačan lokalnim »diletantskim silama« davao priredbe.

Rukom ispisani plakat jedne takve priredbe u Olibu čuva se u Muzeju revolucije naroda Hrvatske u Zagrebu.

Kako je u međuvremenu družina »Otokar Keršovani« ojačala i razvila bogatu djelatnost odlučeno je da se oni članovi koji su otišli na Olib vrate u družinu kako bi bila što kompletnija. To je ostvareno tek na proljeće 1945.³⁵

Spomenimo i to da su riječke partizanske kazališne družine koje su gostovale na zadarskom području, dakle družina »Ivan Goran Kovačić« (koja 1945. god. mijenja ime u Primorsko-goranska družina »Nikola Car«), a nakon oslobođenja ima stalno sjedište na Rijeci i družina »Otokar Keršovani«, sjedinjene postale jezgrom hrvatske drame na Rijeci.

Na zadarskom području djelovala je i kazališna grupa XIX divizije koja se formirala početkom jeseni 1943. godine u Parčićima u Bukovici, pri agitpropu XIX divizije. Brojila je 30 članova, među kojima je bilo članova iz Like, Bosne i Dalmacije. Djelovala je na području Sjeverne Dalmacije, ali i u Lici, Baniji, Kordunu, te na otoku Hvaru i Visu, i spadala je među kvalitetnije partizanske kazališne družine.³⁶ Družina sudjeluje na proslavi prve godišnjice vlastite divizije 15. listopada 1944. u Benkovcu na kojoj je u prigodnim govorima oslobođenje Zadra listaknuto kao jedan od najvažnijih ciljeva partizanske borbe u tom trenutku.³⁷ Također svojim programom 3. prosinca u Zadru sudjeluje na proslavi pripojenja grada matici zemlji.³⁸ Prištapske jedinice XIX udarne divizije NOVJ održale su »26. XII o. g. u 17 sati u bivšoj Legionarskoj ulici (preko puta pošte) za vojsku i građanstvo božićnu priredbu s programom i plesom«.³⁹ »Nakon završenih pozdrava nastupila je Kazališna družina XIX udarne divizije. U programu je izvedeno nekoliko zbornskih recitacija, narodnih i borbenih pjesama. Potom je prikazan kazališni komad »Krv je uskipjela« od J. Filipovića koji je na sve prisutne ostavio dirljiv utisak.«⁴⁰

* * *

No, vratimo se djelatnosti zadarske kazališne družine, odnosno Okružnog kazališta Zadar. Kako rekosmo, družina je ojačala i bila je u stanju prihvatiti se ozbiljnijih i većih kazališnih zadataka. Znajući njene vrijednosti, ali još i više političku važnost tog čina ZAVNOH, u povodu Tjedna kulture, donosi u ožujku 1945. odluku o osnivanju profesionalnog kazališta u Zadru. I doista, 27. ožujka 1945. u obnovljenoj dvorani nekadašnjega kina-variijetea Meštrović, svečano je otvoreno *Hrvatsko narodno kazalište*, kako je tada nazvano. Kazalište je otvoreno u sklopu proslave 27. marta koji je te godine, 1945, u oslobođenim krajevima Jugoslavije

slavljen kao »Dan borbe protiv fašizma«. Povodom proslave tog datuma u Zadru je tiskan i poseban plakat u kojem između ostaloga stoji i ovo:

»Iz 27. marta kroz borbu, pod neustrašivim i mudrim rukovodstvom Titovim izrasla je slavna Jugoslavenska armija i mornarica, izrasla je naša narodna vlast sa AVNOJ-em i Jedinistvenom Narodnom vladom na čelu, izrasla je nova, slobodna i sretna demokratska federativna Jugoslavija na načelima ravnopravnosti svih naroda naše Domovine od Soče do Vardara.

I zato narodi Jugoslavije slave 27. mart.

27. mart proslavit ćemo i mi Zadranici zajedno sa našom junačkom vojskom svijesni — da nije bilo 27. marta, da nije bilo herojske borba svih naših naroda, ne bi naš Zadar danas bio slobodni, hrvatski Zadar.

Proslava počinje ujutro u 10 sati velikim mitingom na trgu pred gradskim NOO-om. Zborni mjesto je na obali kod kuće Zeraušek, odakle ćemo u povorci zajedno sa našom vojskom krenuti na miting.

U 12 sati poslije mitinga otvara se izložba umjetnika partizana u dvorani gradske čitaonice preko puta kazališta.

Navečer u 8 sati svečano otvorenje Hrvatskog narodnog kazališta.

Pozivamo sve građane da sudjeluju u što većem broju ovoj velikoj proslavi 27. marta — dana borbe protiv fašizma.⁴¹

To je ujedno i prvi spomen Hrvatskog narodnog kazališta u Zadru. Otvorenje je održano kada je i određeno a prisustvovao mu je i predsjednik ZAVNOH-a Vladimir Nazor. Prigodni govor održao je Folko Borelli, predstavnik Gradskog NOO-a nakon čega je zbor Kazališne družine Okružnog NOO-a Šibenik otpjevao »Lijepu našu«. Potom su riječ uzeli Vicko Krstulović i Vanja Radauš. Pjesmu Petra Preradovića »Zora puca bit će dana« koju je pjesnik spjevao baš u Zadru i koja je prvi put objavljena u prvom broju zadarskog književnog časopisa »Zora Dalmatinska« 1844. god. recitirao je Srdan Flego, član Centralne kazališne družine. Slijedio je prigodni program recitacija, zbornih pjesama, a uz šibensku nastupila je i Centralna kazališna družina te glazba XXVI udarne divizije koja je svečano otvorenje završila himnom »Hej Slaveni«.⁴² Izvjestitelj splitske »Slobodne Dalmacije« u povodu tog događaja među ostalim piše: »Poslije dvadeset i više godina odjeknula je sada s pozornice kazališta u Zadru hrvatska riječ. Zauvijek je pokopano kazalište koje je odnarodivalo naš narod i na njegovim ruševinama podignuto je novo. Ono će njegovati umjetnost koja će biti u skladu s narodnim duhom«.⁴³ Slijedećih

dana odvijao se svakodnevni program Kulturnog tjedna. Kao recitatori ili glumci u kazališnim komadima nastupali su istaknuti umjetnici Centralne kazališne družine: Irena Kolesar, Drago Krča, Joža Riutić, Emil Kutijaro, Jozo Laurenčić, Šime Šimatović, Sven Lasta, Josip Marotti i dr. Program Kulturnog tjedna priređen je već u Šibeniku odakle je Centralna kazališna družina došla u Zadar. Kako se može razabrati i pretpostaviti iz dokumenata (koji se danas čuvaju u Muzeju revolucije naroda Hrvatske, plakati i programi Kulturnog tjedna pripremljeni su i tiskani u Šibeniku, a u njima nigdje nije označeno da će u manifestacijama Kulturnog tjedna sudjelovati i zadarska družina. Izjave sudionika ove manifestacije kazuju međutim drugačije. Tako se npr. prof. Šime Dunatov i prof. dr. Mario Padelin živo sjećaju da je u programu Kulturnog tjedna zbor zadarskog Okružnog kazališta sudjelovao borbenim pjesmama a dramsko-recitatorska sekcija nastupila je sa živom slikom »Galijotova pesan« Vladimira Nazora i dramtizacijom Mažuranićeva epa »Smrt Smilage Čengića« u obradi i režiji prof. Dunatova. Kao gost nastupila je i diletantska grupa iz Novigrada iz koje je Dragica Sinović prešla u zadarsku grupu da bi kasnije postala i član Narodnog kazališta Zadra. Družina je imala i dosta problema s uređenjem kazališne dvorane i svih potrebnih instalacija da bi se program normalno mogao odvijati. Tražeći adekvatni zastor stigli su čak do Splita gdje im je u Oblasnom komitetu Vice Buljan odobrio stanovitu količinu deka američko-engleske provenijencije od kojih je sašiven zastor za svečano otvaranje. To je doista bio znatniji napredak jer su prije, na improviziranoj pozornici u Turskim kućama, imali zastor od padobronske svile zelene boje koji bi se kod jačeg propuha napuhao kao jedro što je često izazivalo smijeh u publici. Kazališna dvorana i sve potrebne instalacije na pozornici bile su izvedene i uređene skromno, koliko su prilike i materijalne mogućnosti dopuštale, ali svi poslovi obavljani su s puno ljubavi i entuzijazma i to kod cjelokupnog građanstva koje je nesebično pomagalo na stotine različitih načina, pa slobodno možemo reći da je u akciji obnove kazališta bio uključen cijeli grad. Posve je jasno da je uz kulturni i nacionalni, to bio prvorazredni politički događaj.

Otvaranju novog zadarskog kazališta prisustvovao je, kako rekosmo, i književnik Vladimir Nazor, tada predsjednik ZAVNOH-a. Na samom otvorenju Nazor nije držao govor jer je taj dan, dakle 27. ožujka, već govorio građanima Zadra u povodu godišnjice historijskih događaja 27. marta. Vrijedi se prisjetiti da je Nazor došao u grad s kojim su ga neraski-

divo povezivale brojne mladenačke uspomene. Još 1892. zadarski Narodni list objavljuje, tada splitskom gimnazijalcu, njegove prve pjesme, a u Zadru je kao suplent na talijanskoj i hrvatskoj gimnaziji proboravio četiri godine (1899—1903). U ovom gradu objelodanjuje svojih prvih pet knjiga, u zadarskoj periodici tiskani su cijeli ciklusi njegovih pjesama, a književni su se historičari složili da je Zadar u književnom formiranju Nazorovu odigrao ne samo važnu već možda i odsudnu ulogu, djelujući na izrastanje Nazora u nacionalnog pjesnika.

Došavši nakon gotovo pola stoljeća u grad koji je napokon postao dio svoje domovine, Nazor je u njemu ponovno nadahnuto progovorio i s puno rodoljubivih čuvstava. Obraćajući se građanima, pjesnik je uz puno političkog sluha ocijenio prošlost i savremenost Zadra, istaknuvši vjeru da će »na prostoru fašiziranog, sada porušenog Zadra nastati novi, čisto hrvatski Zadar, da bude naša straža na Jadranskom moru i da procvate blagostanjem«. ⁴⁴ Čin otvaranja Hrvatskog narodnog kazališta doista je bio prvi veliki doprinos procvatu nacionalne umjetnosti i kulture u napaćenom gradu.

Poslije Tjedna kulture došlo je i do praktičnog konstituiranja profesionalnog kazališta. Za prvog direktora imenovan je Josip Relja a za tajnika Vinko Sutlović. U ansambl dolaze novi članovi iz raznih sredina; to su Davor Marušić, Marija Butković-Borska, Zlata Butković, operna pjevačica, Stevo Vojnović, Anita Rašić i dr. U novim prostorijama i uz bolje uvjete rada, te jači kadrovski sastav mladi ansambl Hrvatskog narodnog kazališta Zadar stalno popunjava svoj repertoar novim premijerama. Na žalost plakati tih prvih predstava koji su bili pisani rukom i potom prilijepljeni u staklenom izlogu kazališta nisu sačuvani, pa se kod rekonstrukcije repertoara pionirskih dana zadarskog kazališta i tu moramo osloniti na usmena saopćenja sudionika. Po sjećanju Šime Dunatova, koji je bio i redatelj prvih predstava, do početka kazališne sezone 1945/1946. izvedeni su ovi komadi: »Prosidba« od Čehova (u naslovnim ulogama igrali su Davor Marušić i Marija Borska), zatim »Medvjed« također od Čehova (glumica Anita Rašić), »Mati« Mateja Bora, te drame »Koraci« i »Sedmorica u podrumu«.

Postojeći još uvijek po vokaciji, amaterski ansambl nije se, oslanjajući se samo na svoje snage, mogao ozbiljnije uhvatiti ukoštac sa zadacima koji su stajali pred jednim profesionalnim ansamblom. Ministarstvo prosvjete NR Hrvatske, na zahtjev općinskih vlasti, šalje u Zadar grupu pro-

fesionalnih kazališnih radnika na čelu s drom Markom Fotezom, kako bi svojim iskustvom i sposobnostima pomogli da se novoosnovano glumište ojača i što bolje razvije. Fotez preuzima mjesto intendanta, a za tajnika je postavljen Ante Jelaska iz Splita. Kompletno dovršenje dvorane i izrada svih potrebnih scenskih uređaja povjerena je novom šefu tehnike Franji Uršiću iz Zagreba. Tako ojačan ansambl priredio je svoju prvu predstavu 14. listopada 1945, kojom je započela prva kazališna sezona *Narodnog kazališta Zadar*, kako je ova zadarska kazališna ustanova tada nazvana i čija djelatnost traje do danas. Prvi koraci novoustanovljenog teatra u razrušenom Zadru bili su teški i ostvareni su samo velikim samoprijedorom i entuzijazmom, kako članova kazališta, tako i građana Zadra. Ilustrativne su riječi prof. Šime Dunatova, tadašnjeg redatelja, o počecima kazališnog profesionalizma u Zadru: »Naše kazalište je zaista počelo raditi pod neobično teškim uvjetima. Od svega što mntu je bilo potrebno za život imalo je samo glumački kadar, pa čak i on u prvoj sezoni nije bio potpun. Da bi prikazali svoju prvu premijeru (Dundo Maroje) morali smo se sami pobrinuti za pozornicu i dvoranu, a kako u početku nismo imali nikakvih sredstava ni za nabavku garderobe, bili smo prisiljeni da kazališno djelo prikazujemo u kostimima napravljenim od najobičnijih vreća. Za svjetlosne efekte koristili smo dva ulična lampiona, a stolove, stolice, posude i ostale rekvizite, koji su bili potrebni, skupljali su sami glumci po ruševinama ili pozajmljivali od privatnika.«⁴⁵

Slikovite su i duboko proživljene uspomene dra Marka Foteza, prvog intendanta, na svoj dolazak u Zadar i početak rada u zadarskom teatru: »Sistematska bombardiranja za vrijeme rata uništila su gotovo čitav grad. 'Teatro Verdi' je bio srušen, kino-dvorana teško oštećena. U nastojanju da ga što prije obnovi i vrati mu normalan život, narodna vlast željela je da se u Zadru uspostavi i redovna kazališna djelatnost. Postojala je ta želja, i izvanredna pomoć svih čimbenika, ali su postojale i sasvim izuzetne zapreke što ih je trebalo svladati. U tragično bombardiranom gradu sve je bilo opustošeno. Nije bilo ni kazališne zgrade, ni stanova za glumce, ni profesionalnih glumaca. (Povremene kulturno-umjetničke priredbe na zadarskom području održavala je kazališna družina zadarskog Okružnog NO-a, osnovana u toku NOB-a. U njenom je sastavu bilo nekoliko amatera, dorašlih izvođenju jednočinki i skečeva, mali orkestar i vrlo dobar zbor, pod upravom Šime Dešpalja. No, ta družina nije mogla ispuniti zadatak profesionalnog narodnog kazališta, ali mu je dobro poslužila kao baza, kao organizaciona i ideološka jezgra.)

Nakon višemjesečnog upornog rada — od svibnja 1945. pa kroz čitavo ljeto — sastavljen je umjetnički i tehnički ansambl, osposobljena je pozornica — gledalište je završeno na dan otvorenja, foyer i uredske prostorije uređivali smo do kraja sezone, kad smo, na najvišem katu imali čak i nekoliko stanova za glumce, organiziran je gotovo sav komplicirani kazališni pogon i počele su probe za prve premijere.

S tim dragim, poletnim mladim ljudima [glumcima — op. T. M.] nismo samo glumački uvježbavali predstavu, nego smo obavljali i mnoge tehničke radove. Bili smo, u prvo vrijeme, i stolari i električari i krojači. Kostimi su bili dijelom posuđeni, zapravo poklonjeni od raznih donatora, a dijelom sašiveni od jute i padobranskog platna, električne žice čupali smo iz pokidanih uličnih instalacija, a drvenu građu skupljali po ruševinama. Ruševine su uopće bile fantastičan izvor za bogatu kazališnu rekvizitarnicu, bolje reći ropotarnicu, jer se u njima moglo naći najraznovrsnijih stvari, od krhotina porcelanskih japanskih vaza i raznolikog limenog posuđa, pa sve do uljenih slika u oštećenim okvirima, i glasovirâ iz kojih su virile žice kao prosuta crijeva.

Scenograf Petar Zrinski i ja danima smo istraživali ta mnoga 'nalazišta' a dovlačili u kazalište sve što nam se učinilo potrebnim. A kako nismo imali ništa, bilo nam je potrebno sve. Za *Dunda Maroja* velika nam je briga bila ukras na fontani. Zamislili smo da to bude tip Fortune, o kojoj govori Pomet, ali u Zadru nije tada postojala mogućnost da se kašira bilo kakva plastična figura. Hodajući gradom naišli smo na jednu srušenu kapelicu, od koje je ostao samo oltar, zapravo kićeni barokni okvir za veliku oltarsku palu, koja je nestala, ali su pri vrhu ostala dva mala mramorna anđela, pridržavajući baldahin, kojeg također više nije bilo. Anđeli su, dakle, bili nezaposleni — a kako bi divno takav jedan anđelak igrao Amora na vrhu naše fontane! Ali, problem nije bio samo u njegovoj težini, nego i u zaštiti što ju je uživao posredovanjem Konzervatorskog zavoda. I tako smo se jedne noći, pod zaštitom mraka u još nerasvijetljenom gradu, došuljali do kapelice, strpali anđela u vreću, u teatru mu privezali na leđa tuljak sa strelicama i premazali ga žutom bojom — to kao da je od zlata i da ga popovi ne prepoznaju — i doskora ga na sceni ponosno gledali kako se koči na rimskoj fontani, dodirujući je samo jednim nožnim prstom, ljupko lebdeći u zraku kao da će sad poletjeti.⁴⁶

Prva hrvatska profesionalna kazališna sezona u Zadru otvorena je izvedbom Držićeva *Dunda Maroja* u režiji Marka Foteza i uz scenogra-

fiju Petra Zrinskog. U mladom ansamblu bilo je iskusnih glumaca (Dragan Balković — Dundo, Nikola Ćuk — Maro, Marija Borska — Laura, Zlata Cvetković — Baba), neke uloge izveli su apsolutni zagrebačke Glumačke škole Branka Strmac, Milan Čečuk i Josip Bilić (Petrunjela, Popiva i Vlaho), a neke bivši članovi partizanskih kazališnih družina (Davor Marušić — Ondardo, Albert Barić — Stražar, Stevo Vojnović — Bokčilo, Anita Rašić — Pera). Ulogu Pometa uspješno je tumačio mladi zadarski glumac, tada prvi put na kazališnim daskama — Pero Baturić i u toj ulozi nastupao je cijelu kazališnu sezonu 1945/46 doživjevši brojna priznanja kako publike tako i tekuće kazališne kritike. (Svoj kratki glumački vijek Baturić je prekinuo upisavši studij medicine da bi nakon toga prešao u liječnike.)

Osoblje zadarskog Narodnog kazališta, sakupljeno sa svih strana, odlučno se uhvatilo ukoštac s »dječjim bolestima« mladoga kazališta i uspješno prebrodilo sve poteškoće, udarivši čvrste temelje kazališnom profesionalizmu u Zadru. Neće stoga biti naodmet da se prisjetimo svih članova zadarskog Narodnog kazališta neposredno pred početak kazališne sezone 1945/46, jer je samo izuzetan doprinos svakog od njih ponasob mogao dovesti do uspješne redovite djelatnosti.

Na čelu kazališta nalazio se kao intendant dr Marko Fotez, bivši redatelj zagrebačkog kazališta i direktor drame u Splitu i Osijeku. Tajnik kazališta bio je Ante Jelaska, rukovoditelj dramskog odjela prof. Šime Dunatov, a glazbenog Šime Dešpalj.

Dramski odjel bio je sastavljen od slijedećih članova: Marija Borska (došla iz Zagrebačkog kazališta), Zlata Cvetković (iz Beogradskog pozorišta), Dragan Balković i Nikola Ćuk (iz Osječkog kazališta), Branka Strmac, Josip Bilić i Milan Čečuk (iz zagrebačke Glumačke škole), Stevo Vojnović (iz Centralne kazališne družine), Albert Barić, Davor Marušić, Dragica Sinovčić, Ivan Sutlović, Božo Ganza, Mato Domančić, Maksim Bajlo, Rudolf Martinov (iz raznih partizanskih kazališnih družina), dok su na temelju položenih tečajeva i prijašnjeg dobrovoljačkog kazališnog rada angažirani Anita Rašić i Pero Baturić. Dramska šaptačica bila je Katarina Brenner iz Zagreba.

Glazbeni odjel bio je zamišljen kao jezgro budućeg većeg glazbenog tijela i nastojao je regrutirati svirače i pjevače u samome Zadru, gdje je zacijelo bilo vrsnih glasova i instrumentalista, koji bi unutar kazališta imali mogućnost razvoja. U početku orkestar su sačinjavali slijedeći

članovi: Katica Dešpalj, Pavao Dešpalj, Neda Jurković, Marija Zohar, Miho Kovalčik, Leo Radman i Ante Gržinčić, a članovi zbora bili su: Marija Dukić, Vjera Gojić, Slavka Subotić, Marija Sutlović, Mario Duka, Blaž Perinović i Ina Sutlović, koja je poslana u Zagreb na prijemni ispit za Glumačku školu. Uprava je nastojala dovesti i nekoliko solista, kako bi se mogle prirediti i veće glazbene priredbe. Unutar glazbenog odjela djelovao je i baletni studio, pod ravnanjem Anite Rašić.

Kazališni scenografi u prvoj sezoni bili su Petar Zrinski i Bruno Zuzzi, njihov pomoćnik bio je Bruno Jadro koji je ujedno vršio dužnost ekonoma. Kancelarijsko osoblje sačinjavali su Miranda Surać, činovnica, Mario Šnajder, blagajnik i Ivan Bontempo, podvornik.

Na čelu tehničkog osoblja bio je Franjo Uršić, bivši šef zagrebačke pozornice, a njegov pomoćnik bio je Vinko Sutlović, koji je ujedno bio i računarski režiser. Električarske poslove obavljali su Vjeko Perinčić, Josip Gazić i Stanko Petani, stolar je bio Josip Duka, krojačica i garderobijerka Anka Korak, radnici Josip Gobić, Ivan Perinčić i Vinko Perinović, razvodnici Petar Đerenić, Ante Polombito i Mile Tikulin, čistačice Marija Bontempo i Marija Čoza, a rekviziteri Frano Gojanović i Veljko Petani.⁴⁷

Prvotni ansambl kazališta stalno se popunjavao novim silama u čemu je uprava kazališta nailazila na punu podršku Okružnog NO-a. Na već stvorenim temeljima, kako ocjenjuju tadašnje zadarske novine »Glasnik bratstva«, trebalo je podići kazalište koje bi moglo što kvalitetnije »izvršivati i izvršiti svoju važnu kulturno-nacionalnu misiju u ovom dijelu domovine Hrvatske.«⁴⁸ Koliko je u tome uspjelo donekle se da razabradi iz repertoara, te iz tekuće kazališne kritike (koja je u Zadru najprije 1945. objavljivana u »Glasniku bratstva«, potom 1946. u »Zadarskom narodnom listu«, a kroz cijelo vrijeme u splitskom dnevniku »Slobodna Dalmacija«). »Zadarski narodni list« imao je stalne kazališne kritičare Vjekoslava Maštrovića i Vladimira Pilepića, a povremeno su se svojim kazališnim kritikama javljali dr Marko Fotez i prof. Šime Dunatov. Zadarsko kazalište u prvoj godini postojanja izdavalo je i svoje zidne novine, čiji prvi broj je izašao 1. studenoga 1945,⁴⁹ teatrološka predavanja »O redateljevu stvaranju«, »Glumačko stvaranje«, o kazališnoj publici, itd., držao je intendant Fotez kako bi se i na taj način pridonijelo jednom ubrzanom informiranju publike o kazališnim problemima, i animiranju što većeg interesa za kazalište.⁵⁰ Već u svojoj prvoj sezoni mlado zadarsko kazalište odlazi na veliku turneju diljem jadranskih

ke obale, gdje drži predstave u svim većim mjestima, sve do Crne Gore. Zadranjani su svuda naišli na burno odobravanje i svuda su izvanredno srdačno dočekivani, ne samo kao nov i kvalitetan kazališni ansambl, nego naročito kao predstavnici grada koji je nakon dugogodišnje otuđenosti konačno postao dio svoje prave domovine.⁵¹

Postojeća stručna literatura o stvaranju zadarskoga kazališta oskudna je i često vrvi netočnostima, jer sustavna istraživanja osnivanja i početka rada ovog glumišta do sada nisu bila provedena. Najčešće se pogrešno navodi datum otvaranja kazališta; uzima se za taj dan predstava »Dunda Maroja« 14. listopada 1945. Kako smo vidjeli, kazalište je otvoreno ranije, 27. ožujka 1945, dakle još u doba rata, i počelo svoj rad *isključivo sa zadarskim snagama*, što nalazimo veoma važnim. Jezgro prvog ansambla činila je partizanska kazališna družina osnovana sredinom 1944. u Žmanu na Dugom otoku. Fotez i ostalo glumačko i kazališno osoblje iz Zagreba i Splita, koje kasnije dolazi, pojačava već postojeći zadarski ansambl, unoseći u nj sve atribute profesionalizma.

Kazalište je zadarsko rođeno u revoluciji a stvorile su ga domaće snage, što je bitno kvalitetniji pomak u odnosu na neke ranije interpretacije tog dijela zadarske kazališne povijesti.

Zadarski kazališni ansambl djelovao je kontinuirano sve do 1963. godine, ukupno 18 kazališnih sezona, nakon čega je zamro kazališni život u gradu. Ustanova »Narodno kazalište Zadar« i danas postoji, ali više nema svog glumačkog ansambla, već samo organizira gostovanja drugih kazališta u svojoj kući. Ipak, nadati se, jer se neki pokušaji već čine, da će u skorij budućnosti Zadar ponovno dobiti svoj stalni kazališni ansambl, na što nas, uz sve ostalo, obvezuju i slavni, revolucionarni začeci prvog profesionalnog kazališta u njegovoj bogatoj kulturnoj prošlosti.

BILJEŠKE

¹ Isp.: Jerko Bezić, O hrvatskom kazalištu u Zadru, zbornik Zadar, Zagreb 1964, str. 609—614; Tihomil Maštrović, Hrvatsko glumište u Zadru. *Kronika Zavoda za književnost i teatrologiju JAZU*, Zagreb, VI/1980, br. 14—15—16, str. 217—220.

² T. Maštrović, Kazališne veze Zadra i Zagreba krajem XIX. i početkom XX. stoljeća. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti JAZU u Zadru*, Zadar, 1979, sv. XXVI, str. 203—209.

³ Mnoštvo podataka o radu zadarske partizanske kazališne družine te o kazališnom životu u Zadru neposredno nakon oslobođenja dobio sam od nekolicine neposrednih sudionika tih zbivanja pa im svima ovdje još jednom srdačno zahvaljujem, a posebno: Mariju Padelinu, Ivi Sutloviću, Šimi Dunatovu, Rudiju Martinovu, Heleni Martinov-Dukić i Valentinu Gregovu.

⁴ Kulturno-prosvjetno društvo »Sloga« u Velom Ižu otvoreno je 1929. godine a uz dramsku sekciju postojao je i tamburaški zbor s 20 članova. (Prema usmenom saopćenju Ive Sutlovića.) Djelatnost ovog društva u svojim raspravama spominje Rikard Sutlović, O revolucionarnom i antifašističkom omladinskom pokretu na zadarskom otočju do ljeta 1941. godine. Zbornik *Zadarsko otočje*, Zadar 1974, str. 275; te Marijan Žuvić Karlo, Pregled razvitka revolucionarnog pokreta i narodnooslobodilačke borbe na zadarskim otocima, isto, str. 237. Oba autora ističu da su se na pozornici kulturno-prosvjetnog društva u Velom Ižu izvodili programi i kazališni komadi progresivnog socijalnog, revolucionarnog i nacionalnog sadržaja, kao npr. »Seljačka buna« (Matije Gupca), »Borba« i drugi igrokazi. Družina je svoje predstave izvodila i u drugim mjestima na otocima (Preko, Kali, Sali i dr.) Tim je naprednim sadržajima vršen veliki utjecaj među stanovništvom a naročito kod omladine. S motivacijom da se u društvu vodi komunistička propaganda Kotarsko načelstvo je 1939. godine zabranilo daljnji rad društva »Sloga« u Velom Ižu.

⁵ Usmeno saopćenje Ive Sutlovića i Rudija Martinova.

⁶ Isto.

⁷ Usmeno saopćenje Marija Padelina.

⁸ Isto.

⁹ Isto.

¹⁰ Isto, uz saopćenje Ive Sutlovića.

¹¹ Vinko Sutlović, Zadarsko kazalište. Počeci rada. *Kazalište*, Split 1946, prigodni broj povodom gostovanja Narodnog kazališta iz Zadra u Splitu 28, 29. i 30. svibnja 1946. god., str. 1.

¹² Usmeno saopćenje M. Padelina.

¹³ Isto.

¹⁴ »Živila Prva konferencija JNOF-a zadarskog okruga«, *Glasnik bratstva*, organ Okružnog NOO-a Zadar, I/1944, br. 11, str. 3—5; Zadar, 14. listopada 1944.

¹⁵ Usmeno saopćenje Šime Dunatova i M. Padelina.

¹⁶ Prof. Šime Dunatov je u Zadar došao iz Splita 4. prosinca 1944. godine i odmah po dolasku aktivno je uključen u rad kazališne družine. Na tom poslu Dunatov nije bio početnik jer je i prije rata u Šibeniku rukovodio dramsko-recitatorskom sekcijom Gimnazije i dramskom sekcijom RKUD »Kola« gdje je 1939. režirao operetu »Grof Luksemburg«.

¹⁷ Usmeno saopćenje Š. Dunatova, te Mile Gačara, Narodno kazalište Zadar, zbornik *Zadar 1944—1954.*, Zadar 1954, str. 172.

¹⁸ Oglas se čuva u Znanstvenoj biblioteci u Zadru, bez posebne signature. Pozornica u tzv. »Turskim kućama« bila je stalna scena zadarske kazališne družine sve do otvaranja profesionalnog kazališta. 13. prosinca projekcijom sovjetskog dokumentarnog filma »Slom njemačkih trupa kod Moskve« u Turskim kućama otvorena je još jedna gradu prijeko potrebna ustanova — »Narodno kino«. Ulazne cijene za kino-predstave bile su: I mjesto 5 lira (40 kuna), II. mjesto 3 lire (24 kune) a film se prikazivao 13. 14. i 15. prosinca. *Bilten JNOF-e Hrvatske za okrug Zadar I/1944.*, br. 68, str. 3; Zadar 16. prosinca 1944.

¹⁹ Usmeno saopćenje M. Padelina. Zdravko Artić, Prvi sam na zadarskoj pozornici govorio hrvatski. *Vjesnik*, XXXII/1971, br. 8734, str. 5; Zagreb, 13. lipnja 1971.

²⁰ O spomenutoj proslavi objavljen je u *Biltenu JNOF-e Hrvatske za okrug Zadar*, I/1944, br. 67, str. 1; Zadar, 8. prosinca 1944. članak »Hrvatski Zadar u historijskom slavju« u kojem se, uz ostalo, veli i ovo: »3. prosinca proslavio je narod čitavog zadarskog okruga povratak i preporod hrvatskog Zadra u krilo svog zavičaja — Hrvatske Domovine (...) Poslije podne u u Turskim kućama u 15 sati održana je Svečana priredba na kojoj su nastupile sa bogatim i raznolikim programom Kazališne družine Zadar, Šibenik, Diletantska grupa XIX. divizije i Srpsko pjevačko društvo »Miloš Obilić«. Prof. Dunatov se prisjeća i programa koji je tom prigodom izvela zadarska družina: recital »Mi pamtimo sve«, »Titov naprijed« Vladimira Nazora kao žive slike, zatim »Puško moja ti nastavi borbu« i recital — živa slika »Sve plače Kina«, potom tercet prizor iz Tijardovićevog »Splitskog akvarela« — »Johnny ne jesti, Johnny ne piti« i »Perina Štrambara«, zatim šale Nušića »Muha« i »Kirija«. Nastupili su, kako se prisjeća prof. Dunatov, Venco Škorlić, drugarica Ofelija, Josip Špralja, Helena Dukić-Martinov, Marija Dukić-Brčić i Rita Perinović.

²¹ Činili su ga Marko Padelin, Šime Dešpalj i Pavle Dešpalj. Program priredbe naveden je prema sjećanju Šime Dunatova. Također i vijest u *Biltenu*, II/1945, br. 73, str. 4., a u Znanstvenoj biblioteci Zadar čuva se i plakat, ali na kojem nije naveden i program priredbe.

²² *Bilten JNOF-e za okrug Zadar*, II/1945, br. 74, str. 4; Oglas se nalazi u Znanstvenoj biblioteci Zadar.

²³ J. Bezić, isto, str. 615.

²⁴ Kazališna družina Šibenik u kotaru Preko. *Glasnik bratstva*, I/1944, br. 4, str. 3; Zadar, 18. svibnja 1944.

²⁵ Asja Maroti i Albert Drutter, Kazališna družina za vrijeme NOB-e. Zbornik Narodno kazalište u Šibeniku 1864, 1870, 1945, 1955, Šibenik 1955, str. 31.

²⁶ Antun Cimerman, Formiranje stalnog kazališta u Šibeniku. Zbornik *Narodno kazalište u Šibeniku 1864, 1870, 1945, 1955*, Šibenik 1955, str. 33.

²⁷ Hrvatski Zadar u historijskom slavju. *Bilten JNOF Hrvatske za okrug Zadar*, I/1944, br. 67, str. 1; Zadar 8. prosinca 1944.

²⁸ Kulturne priredbe u Zadru. *Bilten JNOF Hrvatske za okrug Zadar*, I/1944, br. 68, str. 3; Zadar 16. prosinca 1944. u članku se izvještava i da je 6. prosinca u prostorijama tzv. Turskih kuća Srpsko pjevačko društvo »Obilic« priredilo vokalni koncert, te da je izvedbi, u kojoj je otpjevan niz »partizanskih i savezničkih pjesama« prisustvovalo preko 8000 slušalaca. Plakati navedenih priredbi čuvaju se u Znanstvenoj biblioteci u Zadru.

²⁹ *Primorski vjesnik* u članku »Naše kazalište«, br. 147. od 1. svibnja 1945.

³⁰ Krešimir Topljak, Djelovanje kazališnih družina na području Gorskog kotara, Hrvatskog primorja i Istre u toku NOR-a. Zbornik *Narodno kazalište Ivan Zajc*, Rijeka 1981, str. 44.

³¹ *Primorski vjesnik*, isto. O turneji po Dalmaciji dali su izjave glumci kazališne družine Ivan Cunt (nekadašnji član Hrvatskog kazališnog društva sa Sušaka) i M. Balenović.

³² K. Topljak, isto.

³³ Plakat s gostovanja Primorske kazališne družine »Nikola Car« (kako je družina kasnije nazvana) u Šibeniku 27. i 29. travnja 1945. čuva se u Institutu za historiju radničkog pokreta Hrvatske u Zagrebu (Kut. ZAVNOH, br. 46; 1943—1945, CKD). Družina je izvela jednočinku Branislava Nušića »Vlast« nakon čega je mješoviti zbor družine otpjevao splet borbenih i narodnih pjesama, te na drugoj predstavi »Teške časove« Mateja Bora.

³⁴ K. Topljak, isto, str. 45.

³⁵ Isto, str. 47.

³⁶ A. Maroti i A. Drutter, isto, str. 32.

³⁷ *Glasnik bratstva*, I/1944, br. 12, str. 2—3; Zadar, 30. listopada 1944. Prije kazališne predstave pozdravni govor održao je komandant divizije Stanko Parmač i između ostalog naglasio: »Sjeverna Dalmacija još nije oslobođena. Čekaju nas: Kosovska dolina, Drniš, Knin... Čeka nas jedan oteti i odrođeni dio naše zemlje, kojega su naša gospoda nazvala Zara — ali, mi ćemo ga našom borbom, našim britkim mitraljeskim rafalima i artiljerskim gradom ponovno vratiti domovini i prekrstiti ga u ono što on doista i jeste hrvatski i srpski Zadar!« Nakon kazališne predstave zaplesala se »Kozara« a navečer je gradom prošla bakljada i vojna glazba.

³⁸ Hrvatski Zadar u historijskom slavju. *Bilten JNOF Hrvatske za okrug Zadar*, I/1944, br. 67, str. 1; Zadar, 8. prosinca 1944.

³⁹ Oglas se čuva u Znanstvenoj biblioteci Zadar.

⁴⁰ *Bilten JNOF Hrvatske za okrug Zadar*, II/1945, br. 70, str. 3; Zadar, 5. siječnja 1945.

⁴¹ Izvorni plakat čuva se u zbirci plakata Znanstvene biblioteke u Zadru.

⁴² Plakati prvog Tjedna kulture u Zadru čuvaju se u Muzeju revolucije naroda Hrvatske u Zagrebu a ima ih sedam; svaki dan je, naime, tiskan poseban plakat za priredbe koje su se imale održati navedenog dana. Kao građa ovi su plakati objavljeni u cijelosti u radnji Nevenke Bezić-Božanić: »Kultura u narodnooslobodilačkoj borbi Dalmacije«. *Mogućnosti*, Split, XXVIII/1981, br. 8—9—10, str. 799—802; kolovoz—rujan—listopad 1981.

⁴³ U Zadru je otvoreno Hrvatsko narodno kazalište. *Slobodna Dalmacija*, III/1945, br. 140, str. 2; Split, 5. travnja 1945.

⁴⁴ Predsjednik ZAVNOH-a Vladimir Nazor poslije 45 godina ponovno u Zadru. *Slobodna Dalmacija*, III/1945, br. 140, str. 1; Split, 5. travnja 1945. Citirano prema: Vladimir Nazor, Na zadarskim ruševinama, SD Vladimira Nazora, Zagreb, 1977, sv. XX, str. 89.

⁴⁵ D. Mihajlović, Od partizanske amaterske grupe do profesionalnog kazališta. *Borba*, Zagreb, 22. siječnja 1955.

⁴⁶ Marko Fotez, Putovanje s Dundom Marojem. Dubrovnik, 1974, str. 104—106.

⁴⁷ Osoblje Narodnog kazališta. *Glasnik bratstva*, II/1945, br. 27, str. 4; Zadar, 13. listopada 1945.

⁴⁸ Isto.

⁴⁹ Zidne novine zadarskog kazališta. *Glasnik bratstva*, II/1945, br. 30, str. 4.

⁵⁰ Obavijesti o predavanjima tiskane su u *Glasniku bratstva*, a također su izdani i posebni plakati za svako predavanje.

⁵¹ M. Fotez, n. dj., str. 107.